

Л. М. Волкотруб

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

L. Volkotrub

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

ВИДАВЕЦЬ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ ЯКІВ ОРЕНШТАЙН *The Publisher and Public Figure Yakiv Orenshytayn*

Аналізується діяльність коломийського видавця, громадсько-культурно-го діяча в Галичині Я. Оренштайна, засновника і власника «Галицької накладні» у Коломиї та «Української накладні» в Берліні на початку ХХ ст., проаналізовано його видавничу політику.

Ключові слова: історія, видавництво «Галицька накладня», «Українська накладня», Я. Оренштайн, видання, видавнича діяльність.

The article is devoted to the publisher Yakov Orenstein, who was founder and owner of «Halyts'ka nakladnya» in Kolomyia and «Ukrayins'ka nakladnya» in Berlin in the early 20th century. The Orenshytayn's publishing policy was analyzed. The first book of «Halyts'ka nakladnya» was «Nacherky istoriyi ukrayins'koyi literatury» by Bohdan Lepkyu. Works of the Ukrainian and world classical literature, atlases and musical notes, children books were published. The publisher lent books to those who could not buy them. During thirteen years, the publishing house «Halyts'ka nakladnya» published more than 150 issues of the series «Zahal'na biblioteka». Besides Orenstein's book production, we analyzed postcards with the Ukrainian motives. We investigated that during World War I Yakov Orenstein had to close his publishing house and got involved in social and political work. In 1919 he moved to Berlin, established the printing house «Ukrayins'ka nakladnya», and published the Ukrainian classics and modern writers's books, illustrated children and youth publications, school textbooks, etc. Orenstein continued the book series of «Zahal'na biblioteka». Also, he published the joint catalog of «Halyts'ka» and «Ukrayins'ka nakladnya» 1903–1919, which listed more than 350 publications. Since the early 30's, Yakov Orenstein was persecuted because of his Jewish origins, so he curtailed his publishing activity in Berlin and moved to Warsaw. As a result, the great number of artistic, scientific, historical, educational, children, music books were published. Yakov Orenstein via his work put his ef-

forts to get illiterate farmers and intelligentsia closer to the world and Ukrainian culture. He was a great promoter of the Ukrainian books.

Keywords: history, publishing house «Halyts'ka nakladnya», «Ukrayins'ka nakladnya», Yakov Orenstein, publications, publishing activity.

Постановка проблеми. Дослідження видавничої діяльності минулого на прикладі окремих особистостей дає можливість вивчити характер і динаміку книговидавання певного регіону чи країни. Цікавим для видавничої практики України є дослідження відомої постаті Я. Оренштайна — українського громадського і культурного діяча, науковця, видавця першої половини ХХ ст. Враховуючи, що на сьогодні у видавничій справі є проблеми зі стійким попитом на книгу, досвід минулого має знадобитися сучасним фахівцям.

Аналіз попередніх досліджень. Результати досліджень зазначеної теми викладено в наукових роботах фахівців книжкової справи та істориків. Зокрема, це роботи М. Вальо, яка описує книговидавничу діяльність Я. Оренштайна як громадського діяча (Вальо, М. 1994). Український науковець Є. Пшеничний частково розглядає видавничу діяльність Я. Оренштайна (Пшеничний, Є. 1995) Праці І. Монолатія стосуються життєвого шляху легендарного видавця (Монолатій, І. С. 2003). Побіжно про діяльність Я. Оренштайна згадує Я. Ісаєвич у контексті загальної історії книжності, а також видавничої діяльності Я. Оренштайна як фактора національної культури українського народу у зв'язку та єдності традицій української та світової писемності (Ісаєвич, Я. 2002). Отже, дослідники проблеми розглядали переважно життєвий шлях Я. Оренштайна, а його видавничу діяльність вивчали частково.

Мета роботи: всебічно і детально охарактеризувати діяльність Я. Оренштайна як видавця, книжника, проаналізувати роботу його видавництв «Галицька накладня» та «Українська накладня», їх видання, а також його громадську та підприємницьку активність.

Результати досліджень. Я. Оренштайн як книговидавець, книжник найбільше реалізував себе у виданнях «Галицької накладні» та «Української накладні». Ці друки отримали значний суспільний відгук, тому що в них відзеркалились унікальні погляди на літературу, громадське життя українського народу і його майбутнє.

З огляду на недостатнє вивчення життєвого і творчого шляху Якова (Якуба) Оренштайна, його біографічних даних відомо небагато. Народився він на початку 1875 р. в м. Коломиї у заможній родині, члени якої традиційно торгували книгами. Навчався в Коломийській німецько-єврейській гімназії, можливо, продовжував освіту у вищих навчальних закладах Львова або Відня, адже досконало володів німецькою мовою, був обізнаний зі світовою та

українською літературою (Монолатій, І. С. 2003. с. 8). Далі життєпис Я. Оренштайна вкладається у кілька рядків в Українській загальній енциклопедії (УЗЕ), виданій 1930 р. у Львові: «Народився 1875 року. Єврей. Засновник і власник “Галицької накладні” в Коломиї (з 1903 р.) та “Української накладні” у Берліні (з 1919 р.). Видав понад 230 творів універсальної бібліотеки під назвою “Загальна бібліотека”, популяризуючи українську й зарубіжну художню літературу, ілюстровані твори українських класиків і сучасних письменників, бібліотеку українських та іноземних романів, музичні твори, шкільні підручники, атласи й географічні мапи, книги для дітей, наукові праці з різних галузей знань тощо...» (Раковський, І. 1930, с. 34).

Ця інформація з УЗЕ на сьогодні вже застаріла, відомо, що в серії «Загальна бібліотека» вийшло більше, ніж 230 томів українських книг. Завершується стаття про Я. Оренштайна скупими, однак промовистими для нас рядками: «З 1932 року проживав у Варшаві, де мав книгарню. Після 1939 року відомостей про нього не збереглося. Можливо, загинув у варшавському гетто» (Раковський, І. 1930, с. 56).

Проте є певна кількість інших документальних джерел, які дають змогу аналізувати діяльність Я. Оренштайна як видавця і громадського діяча. Це, насамперед, збережений у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України каталог видань двох найбільших його видавництв — «Галицької накладні» в Коломиї (1903–1916 рр.) та «Української накладні» в Берліні (1919–1932 рр.). У фондах бібліотеки за цим каталогом можна знайти сотні творів оригінальної і перекладної світової літератури, філософії і соціології, різного типу навчальних посібників і підручників, репродукцій пам’яток українського мистецтва тощо, котрі побачили світ завдяки Я. Оренштайну. Також надзвичайно цінні епістолярії видавця, збережені в багатьох архівах України й за кордоном (Вальо, М. А. 1998, с. 6–130). Згадувану скупість біографічних відомостей про Я. Оренштайна можна пояснити його надзвичайною скромністю. Навіть на прохання О. Барвінського написати про себе та своїх близьких, він у відповіді спромігся подати лише дату народження — 1875 р., і більше нічого. Залишається чимало таємниць у біографії Я. Оренштайна. Втім, це справа дослідницьких пошуків в Україні та, звісно, координації сил з ученими Польщі, де загубився його слід.

Я. Оренштайн заклав «Галицьку накладню» 1903 р., коли йому було 28 років. До видавничої діяльності взявся не тільки добрим знавцем свого фаху, але й водночас свідомо заангажованим у розвиток української культури. Про це свідчить звернення «Від видавництва» до читача і української спільноти, опубліковане в першому виданні «Галицької накладні», для якого Я. Оренштайн вибрав працю Б. Лепкого «Начерк історії української літератури». У ньому повідомля-

лося про намір видавати, насамперед, «Загальну бібліотеку», ідея якої визріла «в кружку тутешніх українців, щирих прихильників рідної культури», а честь її реалізації здобула «Галицька накладня», яка «не шадитиме ні грошей, ані труда, щоб дати широким верствам добрі й дешеві книжки з всіляких областей літератури і знань», з тим, щоб «викликати серед них охоту дальшого невинного поступу» (Пшеничний, Є. В. 1995, с. 160–164). Що ж видав Я. Оренштайн у «Галицькій накладні»? Звичайно, всі книги перерахувати неможливо, але ось деякі з них, котрі свідчать і про культуру видавця, і про його намагання бути якомога корисним українському народові. Ми вже згадували, що першою книгою «Галицької накладні» був перший том «Начерків історії української літератури» Б. Лепкого, який побачив світ 1909 р. Як зазначає Я. Ісаєвич, далі один за одним виходили твори української та світової класичної літератури («Запорожці» І. Нечуя-Левицького, «Скошений цвіт» В. Барвінського, «Тарас Бульба» М. Гоголя, «Кармелюк» Марка Вовчка, «Орися» П. Куліша, «Меланхолійний вальс» О. Кобилянської, «Суєта» і «Бурлака» І. Карпенка-Карого, твори Ю. Федьковича, О. Конинського, збірки творів С. Руданського, О. Маковея, «Гайдамаки» Т. Шевченка, «Полонений на Кавказі» Л. Толстого, «Гуморески» Аркадія Аверченка, твори Б. Бернсона, А. Франса, Б. Шоу, Шніцлера, Платона, «Так мовив Заратустра» Ф. Ніцше, Г. Ібсена, Ж.-Б. Мольєра...) та наукові праці з різних галузей знань (розвідка А. Крушельницького про поезію І. Франка, два томи праці О. Барвінського «Образи з розвитку русинів» та інші (Ісаєвич, Я. 2002, с. 411)) За час існування видавництва вийшло понад 150 випусків серії «Загальної бібліотеки», завданням якої було нести освіту й знання до найширших верств населення. До підготовки видань, перекладів, написання передмов залучалися відомі вчені й письменники. Особливо плідною та довготривалою була співпраця Я. Оренштайна з Б. Лепким, О. Барвінським, А. Крушельницьким, В. Сімовичем, молодим письменником з Коломиїщини Л. Гринюком та іншими (Вальо, М. А. 1995, с. 32–36). Отже, основним завданням «Галицької накладні» були освіта й самоосвіта всіх верств українського населення.

Я. Оренштайн не тільки видавав книжкову продукцію до серії «Загальна бібліотека». Він надрукував ще багато цікавих і цінних книг, серед яких «Народний декляматор» на 320 сторінок (це, до речі, перша з такої низки книжок, у якій було зібрано найкращі поезії тогочасних українських ліриків на «всі okazji»), «Перший атлас в українській мові» Мирона Кордуби, «Атлас географічний», де було 24 карти, «Коляди і щедрівки» — два видання, з нотами та без них, кілька «Січових співаників», десятки книжок для дітей (Монолатій, І. С. 2003, с. 12). Дослідник Є. Пшеничний відзначив, що на деяких виданнях у вихідних даних надруковано «Книгарня і вypoжичальня книг Якова Оренштайна» (Пшеничний, Є. В. 1995, с. 161). Слово «вypoжичальня» має

польське походження і означає «позичити», «дати в борг». Книговидавець виконував ще одну благородну місію — позичав книги для читання тим, хто не міг їх купити. Ціни Я. Оренштайн свідомо занижував. У післяслові «Від видавця», надрукованому наприкінці першої книги першого тому «Начерку історії української літератури» Б. Лепкого, читаємо: «Ціну кладемо безпримірно низьку, щоб ніхто не думав, що числимо на великі зиски і щоб ніхто не міг нарікати, що рад би купити собі книжку, але дорога, та й не годен...» (Пшеничний, Є. В. 1995, с. 162). Отже, ми відзначаємо ще один аспект діяльності Я. Оренштайна і його видавництва «Галицька накладня».

Книговидавці Східної Галичини, окрім книг, видавали поштові листівки з краєвидами міст, з репродукціями картин відомих і малознаних митців. Проте, як відзначають науковці, Я. Оренштайн — особистість унікальна. Він теж видавав листівки, але виключно з української тематики: краєвиди міст України, український народний побут, історія України та її письменства, бо що зарубіжний світ міг знати про Україну без них? За спостереженням І. Монолатія, власне з них Я. Оренштайн і розпочав видавничу діяльність ще 1902 р. (Монолатій, І. С. 2003, с. 14)

Додатковий вид продукції, який Я. Оренштайн публікував і в Німеччині, здобув неабияку популярність у різних країнах, оскільки листівки призначалися для надсилання в різні куточки світу.

Я. Оренштайн також друкував ілюстрації до книг, зокрема О. Сластьона до «Гайдамаків» Т. Шевченка, офорти Т. Шевченка, його малюнки з серії «Притча до блудного сина», 10 листівок-ілюстрацій Я. Петрака до «Захара Беркута» І. Франка, 16 кольорових листівок до «Тараса Бульби» М. Гоголя, 16 чорно-білих листівок до «Чорної Ради» П. Куліша... Надзвичайно цінними є листівки з історії Січових Стрільців (Вальо, М. А. 1998, с. 17–24).

Ми відзначали, що видавнича продукція Я. Оренштайна користувалася попитом серед широкого загалу і не була спрямована на конкретний вузький прошарок. Однак такий вид видавничої політики був властивий «Галицькій накладні» не відразу. Першим спрямуванням для Я. Оренштайна стало коло читачів з-поміж кола високої інтелігенції, до якої він сам належав. Поступово він зрозумів, що його продукції потребує більше людей, аніж він очікував.

Отже, «Галицька накладня» зробила значний внесок в українську та світову культуру, завдяки, зокрема, виходу серій «Загальна бібліотека». Не маючи спочатку ні власної друкарні, ані належної фінансової підтримки, видавництво за короткий період вдало монополізувало видавничий рух у краї.

У роки Першої світової війни видавництво довелося закрити, а Я. Оренштайн вів громадсько-політичну роботу, писав листи до різних політичних установ, просив допомоги в різних державних органах. Після створення неза-

лежної української держави Я. Оренштайн, котрий уже мешкав у Відні, без вагань вирушив до Києва налагоджувати зв'язки з першим українським урядом. Про це в червні 1918 р. він з радістю писав О. Барвінському, підкреслюючи, що його приймали на найвищому урядовому рівні, погодили його програму видань, серед яких були ґрунтовні праці з історії, літератури та мистецтва України, повне зібрання творів Т. Шевченка, романи П. Мирного, О. Кобилянської, драми І. Франка, В. Пачовського, видання популярної природознавчої літератури, кілька серій листівок з репродукціями творів українських художників, зокрема Т. Шевченка, музикознавча література й багато інших (Вальо, М. А. 1994, с. 35). 1919 р. у зв'язку з ускладненням польсько-українських відносин Я. Оренштайн переїхав до Берліна. У ставленні до України і української культури Я. Оренштайн залишався послідовним і після того, як більшовицька навала знищила молоду українську державу. Цікавий момент: куди б Я. Оренштайна не закинула доля, окрім Росії, він скрізь намагався видавати книжки. Перебуваючи в еміграції в Німеччині, він заснував друкарню «Українська накладня» — сама назва вже свідчила про його загальноукраїнські завдання. У положенні про видавництво, надісланому українським установам і діячам Галичини та Європи, підкреслювалося, що воно знову ж таки виникло за підтримки українських культурних кіл, стало «наслідком потреби й необхідності, щоб нарешті і продукти українського духу стали відомі в Німеччині і Осередній Європі та щоб їх можна було набути на книжковому ринку» (Тугай, Л. 2015).

Таким чином, видавництво планувало не лише розвивати українську видавничу справу, але й продавати твори українського письменства, мистецтва й музичні та інші твори, хоч би де у світі вони вийшли. Я. Оренштайн встановив контакти з українськими емігрантами у США та Канаді.

«Українська накладня» видавала художню літературу українських класиків та сучасних письменників, ілюстровані видання для дітей та молоді, шкільні підручники, суспільно-політичну літературу. Відновилося видання «Загальної бібліотеки», розпочатої в «Галицькій накладні», до якої, окрім художніх творів, входили також праці з історії України, філософські й наукові праці, розвідки з історії української літератури, мистецтва, культури тощо.

Можливо, щоб підсумувати свою роботу на ниві української книговидавничої справи й залишити слід про неї, Я. Оренштайн вирішив видати об'єднаний каталог «Галицької» та «Української» накладень за 1903–1919 рр., куди увійшло понад 350 видань, систематизованих за жанрами.

Матеріальний стан видавництва Я. Оренштайна, певно, поліпшився в середині 1924 р., коли вийшли романи Б. Лепкого «Під вечір», трилогія «Мазепа», монографія про Костомарова і Карпенка-Карого. В кінці 1924 — на початку 1925 рр. Я. Оренштайн втілював грандіозний план — видав тритом-

ник Марка Вовчка з ґрунтовною передмовою і примітками Б. Лепкого. Якщо згадати, що до цього Я. Оренштайн опублікував п'ятитомник Тараса Шевченка (за сьогоднішніми оцінками, майже академічне видання), можна тільки подивуватися енергії й завзяттю цієї людини в служінні Україні (Монолатій, І. С. 2003, с. 49). Видавець активно співпрацював з колегами, зокрема з видавництвом «Відродження», «Друкарем», «Союзом Визволення України», «Товариством ім. Б. Грінченка», «Товариством ім. П. Куліша» тощо. На нашу думку, видавництво, навколо якого зосереджувався чималий загін визначних діячів української культури (Б. Лепкий, В. Сімович, О. Барвінський та інші), прагнуло підкреслити загальноукраїнський (незважаючи на більшовицький режим) та загальноєвропейський характер його діяльності.

На сьогодні є думки, що від успішної видавничої діяльності Я. Оренштайн мав великі прибутки. Насправді це не так, тому що він часто перебував у важкому матеріальному становищі. Наприклад, у листі до В. Сімовича від 26 жовтня 1923 р. Я. Оренштайн написав: «Ваш лист я одержав учора і, читаючи його, ніби сидів у Празі за шинкою і склянкою пива, на жаль, лише у фантазії. Тут ми можемо дістати лише шмат маргарину. Наші життєві потреби спадають щодня, а турботи зростають щогодини. Межи часом я нічого не видаю. Будуть лише окремі книжечки Коцюбинського, а тепер доведеться попрацювати над Єфремовим...» тут мається на увазі двотомна «Історія українського письменства», яку Я. Оренштайн видав 1924 р. (Пшеничний, Є. В. 1995, с. 163–164). Проте й у такій ситуації Я. Оренштайн дбав про видання українських книг.

З початку 1930-х рр. через єврейське походження він зазнавав переслідувань і змушений був припинити видавничу діяльність у Берліні. Відомо, що 1933 р. переїхав до Варшави. На жаль, доля його склалася трагічно: Я. Оренштайна розстріляли 1942 р. (Вальо, М. А. 1995, с. 36).

Таким чином, результат роботи двох видавництв переконує в тому, що побачила світ грандіозна кількість книжок — це художні, наукові, історичні, навчальні, дитячі, музичні, образотворчі твори тощо. Я. Оренштайн своєю працею намагався наблизити як малограмотних селян, так і інтелігенцію до світової й української культури.

Я. Оренштайн був, безумовно, й великим підприємцем, в основі діяльності якого була матеріальна заінтересованість. Прагнучи, щоб видавнича справа базувалася на добре організованому матеріально-технічному та фінансовому забезпеченні, що гарантувало високу якість його видань, справедливу оплату авторам книг. У той час на західноукраїнських землях справа видання книг була слабкою, тому Я. Оренштайн дбав про розвиток свого видавництва і завозив з-за кордону поліграфічне обладнання.

Водночас він належав до тих представників єврейської нації, які глибоко розуміли культурні потреби українського народу, включалися в його державотворчу діяльність. Діяльність та ідеї Я. Оренштайна, як людини непересічної, справді варті додаткового уважного і всебічного вивчення. Його життєвий шлях є прикладом для нащадків. І хоч би як склалася доля видавця, він увійшов в історію української видавничої справи як феномен у створенні й популяризації української книги. Багато з його професійних позицій можуть бути корисними і сьогодні в роботі видавництва.

Вальо, М. А. 1994. Яків Оренштайн — феномен української видавничої справи. *Літературний Львів*, № 10. 13.

Вальо, М. А. 1995. Видавнича діяльність Якова Оренштайна в контексті українського національного відродження. *Українська періодика: історія і сучасність*. НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка, 22–23 грудня 1994. Львів.

Вальо, М. А. 1998. Видавнича діяльність Якова Оренштайна у контексті української культури (передмова). Яків Оренштайн — феномен видавничої справи. *Каталог виставки* (до 120-річчя від дня народження). Львів.

Ісаєвич, Я. Д. 2002. *Українське книговидання: витоки розвитку, проблеми*. Львів: Інститут літературознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Монолатій, І. С. 2003. Видавець Яків Оренштайн і проблеми міжнаціональних відносин у Галичині. Коломия: Вік.

Пшеничний, Є. В. 1994. Яків Оренштайн і його книговидавнича діяльність. Г. Аронов та ін., ред., *Єврейська історія і культура в Україні*. Київ, Україна, 8–9 грудня 1994. Київ.

Тугай, Л. 2015. Повернення легендарного Оренштайна. Галичина. [Online]. Режим доступу: www.galychyna.if.ua/publication/human/povernennja-legendarnogo-orenshtain [Дата звернення 31 березня 2017 р.].

Раковський, І., ред. 1930. *Українська загальна енциклопедія: Книга знання*. Львів, Коломия: Рідна школа.

Valo, M. A. 1994. Iakiv Orenshtain — fenomen ukrainskoї vydavnychoї spravy. *Literaturnyi Lviv*, № 10. 13.

Valo, M. A. 1995. Vydavnycha diialnist Yakova Orenshtaina v konteksti ukrainskoho natsionalnoho vidrodzhennia. *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist*. NAN Ukrainy, Lvivska naukova biblioteka im. V. Stefanyka, 22–23 hrudnia 1994. Lviv.

Valo, M. A. 1998. Vydavnycha diialnist Yakova Orenshtaina u konteksti ukrainskoї kultury (peredmova). *Iakiv Orenshtain — fenomen vydavnychoї spravy. Katalog vystavky* (do 120-richchia vid dnia narodzhennia). Lviv.

Isaievych, Ia. D. 2002. *Ukrainske knyhovydannia: vytoky rozvytku, problemy*. Lviv: Instytut literaturoznavstva im. I. Krypiakievycha NAN Ukrainy.

Monolatii, I. S. 2003. Vydavets Iakiv Orenshtain i problemy mizhnatsionalnykh vidnosyn u Halychyni. Kolomyia: Vik.

Pshenychnyi, Ye. V. 1994. Yakiv Orenshtain i yoho knyhovydavnycha diialnist. H. Aronov ta in., red., *Yevreiska istoriia i kultura v Ukraini*. Kyiv, Ukraina, 8–9 hrudnia 1994. Kyiv.

Tuhai, L. 2015. Povernennia lehendarnoho Orenshtaina. Halychyna. [Online]. Rezhym dostupu: www.galychyna.if.ua/publication/human/povernennja-legendarnogo-orenshtain [Data zvernennia 31 bereznia 2017 r.].

Rakovskiy, I., red. 1930. *Ukrainska zahalna entsyklopediia: Knyha znannia*. Lviv, Kolomyia: Ridna shkola.